

**ALISHER NAVOIYNING “MAJOLIS UN-NAFOIS”
TAZKIRASIDAGI AYRIM ADABIY-NAZARIY QARASHLARI**

Mahmado'stov Abdulla

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti
universiteti Masofaviy ta'lim kafedrası o'qituvchisi

Muhammad Yasin Eldash

Afganistan -Sarepul univeriteti o'qituvchisi

abdullamahmadustov@gmail.com

Tel:+998945774244

yasineldash@gmail.com

Tel:+93786518606

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15575791>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 25- May 2025 yil

Ma'qullandi: 28-May 2025 yil

Nashr qilindi: 31-May 2025 yil

KEY WORDS

*she'r, taskira, nazmi tab,nazm ahli,
haq ta'limot, chin e'tiqod nazm.*

ABSTRACT

*Ushbu maqolada Alisher Navoiyning “Majolis un-nafois”
tazkirasidagi ayrim adabiy-nazariy qarashlari aks etgan
hamda inson ma'naviyatini uning nazmdagi va nazmni
tushunishdagi tab'lari bilan baholash haqida fikr
yuritilgan*

Navoiyning butun hayotiy va ijodiy amali chin e'tiqoddan bir lahza bo'lsin toyilmasdan yashashga qaratilgani, so'z vositasida elga yaxshiliklar taratish, ijodni ikki dunyo saodatiga doxil yaratish bo'lganini, binobarin, “Mahbub ul-qulub” dagi tavsiflar o'z-o'zidan bunyod bo'lmaganini, bu benazir, qoyilmaqom bir umrning tajribalaridan hosila sifatida yuzaga chiqqanligini fahmlash qiyin emas.

Navoiy adabiy-nazariy qarashlaridagi she'r va shoirlikka oid donishona qoidalar, talablarni uning “Majolis un-nafois” tazkirasida yanada keng miqyosli, yanada teran idrok etdiradi. Undagi majlislarining tarkibi va o'rne, har bir majlis ahlining zikri, yodi, tavsifi, kamoldagi ular darajasining belgilanishi – hammasi Navoiyning butun borlig'i bilan islomiy asoslardan va mezonlardan turib masalalarga yondashganligini ko'rsatadi. Zero, din Navoiy uchun, o'zgalar uchun ham bir vosita emas edi, balki hayotlarining, barcha jabha faoliyatlarining maqsad-mazmuni edi. Har qanday zamon va makonda Navoiyni, umuman esa, o'zbek mumtoz adabiyotini boshqacha tushunishlarga urinishlar o'zini oqlay olmaydi.

“Majolis un-nafois” da tazkiranavis hech qaysi shoirning xos jihatini, tabiatini, haqiqatlardan ogohlik darajasini e'tibordan qochirmaydi. Nazm ishtiyoqi va nazmiy ma'nolarga muhabbat bilan yo'g'rilgan umrguzaronlikda ham barkamollik ming bir shart, odobni taqozo etar ekan, Navoiy har ijodkor ta'rifida uning o'z iqtidori parvarishiga nisbatan intizomiga, nazmiy tab'iga bo'lgan mas'uliyatini to'g'ri aytishdan chekinmaydi. Mavjud muayyan chekinishlari esa ilmiy odobdan bo'lib, gapning cho'zilib ketmasligi (“so'z uzolur”) uchundir yoki, shoir Amir Shayxim Suhayliy vasfida kelganidek, ziyoda maqtovlardan tiyilish uchundir: “Avvaldan oxirg'acha faqir bila iltifot va ittihodi ko'p uchun mundin ortiq ta'rifi qililsa, o'zumni ta'rif qilg'ondek bo'lurdin qo'rqub, ixtisor qilildi...” [Navoiy, 339].

Tazkirada barcha masalaga munosabat nazm ahli va ahli maoniyniing turli-tuman tab'lariga muvofiq va muallif Navoiyning hikmatlar olamiga yetishgan, g'oyatda baland

maqomdagi tab'i doirasida kechadi. Ijodkorlarning she'riyatdan boshqa sohalarga nisbatan bo'lgan tab'lariga ham diqqat qilinadi, ammo butun xolisona adabiy-nazariy talqin mobaynida "nazmi tab'" ruhi yetakchilik qiladi. Tabiiyki, nazmdagi tab', fahmu farosatning shuarodagi ahvoli turlicha xushtab', noxushtab' ranglar va rutbalarda bo'lgani uchun tab'lar har kimda har xil sifat bilan keladi: "yaxshi tab'", "xeyli tasarrufliq tab'", "xeyli latif tab'", "tab'i muloyim", "tab'i salim", "tab'i ham xoli az salomat emas", "muhrir fahm", "tab'parast", "tab'i bag'oyat xub", "fahmi yomon emas", "g'arobatjo'y tab'", "tab'i hazlg'a moyil", "tab'i xeyli sho'x", "dilpazir tab'lik", "xom tab'", "tab'i nomavzun" va hokazo.

Navoiy tazkirasi o'sha davrga kelib, turkiy xalqlar adabiy jarayoni uchun yanada dolzarblashgan juda katta ma'naviy-ma'rifiy, tarixiy-ijtimoiy ehtiyojga hozirjavoblikning ulkan namunasi sifatida yuzaga keldi. Tazkiraning bu ahamiyati uning debochasi mazmunidanoq anglashiladi: islom olamining barcha asrlarida nazm ilmi qoyillari hamda she'r fani komillari sharif va aziz qavmlar hisoblangan; ularning zikrlari maxsus jam etilgan risolalar, kitoblar bor; Abdurahmon Jomiy "Bahoriston" ining yettinchi ravzasi ("She'r va shoirlar"), Davlatshoh Samarqandiyning "Tazkirat ush-shuaro" si shular jumlasidan; ammo ma'ni nazokati va ajoyibotining qanchalarki shartlari bo'lsa, ularni burungilardan qolishmay ado etayotgan shu zamon shuarosi va davr zurafigini ham tarix sahifalariga muhrlash maqsadga muvofiqdir.

"Majolis un-nafois" tazkirasi ham shu bobdagi avvalgi asarlar singari "alarning nomiy otlari va kiromiy sifotlari zamon sahoyifidin va davron safoyihidin mahv bo'lmasun", "har qaysining natoyiji tab'idin (tab'larning natijalaridan – T.Sh.) biror nima nishona" qolsin degan maqsadda yozildi. [Navoiy, 290-291].

Shu ma'noda 500 ga yaqin ahli nazm va mohiyat bilimdonlarining tab' xosliklariyu tab' natijalari tavsifini o'z ichiga olgan sakkiz majlisli "Majolis un-nafois" go'zal shoirona tab'lar gulshanining o'z zamonasiga hamda kelajak nasllarga atalgan manfaati tuganmas armug'oni hamdir.

Ushbu nafis suhbatlarda zikri kelgan nazmi tab'lar "Mahbub ul-qulub" da bayon etilgan ehtiromga sazovor shoirlik guruhlariga mansub tab'lardir. Tazkirada Navoiyning adabiy-tanqidiy mulohazalari ham ko'p. Shularga qarab, "Mahbub ul-qulub" da nazmchilikning eng past tabaqasi sifatida qoralangan toifa ichidan ham ba'zi shoirlar "Majolis" da ta'riflangan bo'lishi mumkin degan o'y-fikrga bormaslik kerak. Tazkirada bunday xulosaga olib boradigan asos yo'q. Chunki Navoiy hamma shoirlarni ulardagi tab' imkoniyatlaridan kelib chiqib tavsiflaydi, bu imkoniyat, quvvatlarning qanchalik yuzaga chiqqani yoki chiqmaganiga qarab tab' egasini baholaydi. O'zi ilohiy hikmatlar, manzur majoziy haqiqatlar mezonidan turib natijalarni taammul qiladi. Qolaversa, haq yo'l nimaligini bilgan holda ham, uning yo'lovchisi bo'lib turib ham, ba'zan yoxud batamom undan toyilish, xatoliklar sodir qilish, ruhiy islohtalab holga tushish kabi hollar toza tabiatli odamlarda ham uchrashi mumkin bo'lgan xususiyatlardir.

Muayyan shoirlar zikridagi Navoiyning o'git, tanbeh, tavsiya, tanqidlari esa ularda sodir bo'lgan, bo'layotgan insoniy ojizlik, dangasalik, loqaydlik, o'z tab'lari tarbiyasiga beparvolik, mansabga, mol-dunyoga, o'tkinchi hoyu-havaslarga o'zini urish oqibatidagi zoeliklarning beg'araz, xolis, adolatli ifodalaridir.

Nazmi tab'lari yaxshi bo'lsa-da, ammo kamoliga qandaydir moneliklar sabab bo'lgani aytilgan ta'riflardan ayrimlarini mushohada qilib ko'raylik:

“Xoja Muayyat Devona - ...O'zi oshuftadimog' kishi erdi. Ammo nazmi ravon va salis voqe' bo'lur erdi. Anga saltanat da'vosi bor erdi. Hamul ish ustiga ani zoe' qildilar...” [Navoiy, 317].

“Xoja Abu Ishoq - ...Tolibi ilm va xush tab' yigit erdi. Ammo badxo'y va mutakabbir ham bor edi...” [Navoiy, 318].

“Mirzobek - ...Insoniyat va xush axloqliqda Xuroson va Samarqand mulkida yagona erdi. Tab' va fahm va otaru tutarda bu ikki mulk yigitlari orasida saromadi zamona bu nav' ta'riflardin mustag'niy...

Ko'zing ne balo qaro bo'lubtur,

Kim jong'a qaro balo bo'lubtur.

...Agarchi aning tiliga bu nav' abyot ko'p o'tar erdi, ammo hargiz parvo qilib bir yerda bitimas erdi... Hayf va yuz hayf va darig' va yuz ming darig'kim, hayot chashmasidin serob bo'lmadi va umri nahli mevasidin bar yemadi...” [Navoiy, 336].

Kichikligidan nazmning barcha turlariga qobiliyati ko'p, turkiy va forsiy she'rda rushdi bor bo'lgan “Soqiy - ...Hech ma'lum bo'lmadikim, anga ne balo urdikim, ushbu sifatlardin hech nima anda qolmadi va el orosidin chiqti. Umid ulkim, bu idborin Haq taolo iqbolig'a mubaddal qilg'ay...” [Navoiy, 401].

“Mavloni Abdulqahhor - donishmand kishi erdi. Hiriy shahrining mutaayyin xush tab'laridin erdi. Mavlononing hayoli kimyogarlikka tushib ko'p nima zoe' qildi va hech nima hosil qila olmadi...” [Navoiy, 312].

Imkoni bo'la turib, nazmi tab'iga ish buyurmaslikni, shoirlikda quvvati bo'lsa-da, devonavash va abtarsheva yashashni, bad'fe'llikni, ichguvchilikni, birov aytgan rangin ma'noni o'z tasarrufiga olishni, el she'rini o'ziniki qilib olishni, behayolik va bad'she'rlik ila mashhurlikka intilishni Navoiy qattiq qoralaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alisher Navoiy. 2011. Mahbub ul-qulub. Nashrga tayyorlovchilar: S. G'anieva, S. Rafiddinov. To'la asarlar to'plami. To'qqizinchi jild. Toshkent: G'afur G'ulom. B. 464-465.
2. Alisher Navoiy. 2011. Majolis un nafa'is. Nashrga tayyorlovchi S. G'aniyeva. To'la asarlar to'plami. To'qqizinchi jild. Toshkent: G'afur G'ulom. B. 339, 290-291, 317, 318, 336, 401, 312, 295, 309, 334, 297, 404-405.
3. Alisher Navoiy. 2011. Nazm ul-javohir. Nashrga tayerlovchi S. G'aniyeva.
4. Asqad Muxtor. 2023. She'r-shoirning ijtimoiy vijdoni. Adabiyot gazetasi 25.09.2023. B. 4.
5. Vadud Mahdud. 2007. Tanlangan asarlar. Nashrga tayyorlovchi, so'z boshi, luG'at va izohlar muallifi Bahodir Karimov. Toshkent: Ma'naviyat. B.7-8,9.